

ГОРАНА РАИЧЕВИЋ

БОРБА ПРОТИВ НЕМУШТОСТИ СВЕТА

(Мисао о српској култури, књижевности, књигама и речима у другом колу *Сабраних дела Мира Вуксановића*, Нови Сад 2003)

На питање зашто су нам, као култури у целини али и као читаоцима-појединцима, потребна сабрана дела наших савременика, могуће је понудити неколико одговора. Овакви подухвати остварују се по правилу када је у питању писац који је добио статус класика, када је његов увелико заокружен опус доживео широку рецепцију, те бивао вреднован (било у књижевној критици, било читаношћу, било наградама што их је освојио) као опште културно добро. С друге стране, захваљујући оваквом уцеловљењу, синтези, сабирању свега што је један књижевник до сада написао, било да се ради о делима такозване лепе књижевности, било о огледима, књижевноисторијским студијама, пригодним беседама или дневничким забелешкама, проучаваци књижевности, али и обични читаоци, могу да стекну непосредан увид у оно што називамо ауторском поетиком, начином на који он или она доживљавају свет око себе, на који о њему мисле и ту мисао нам саопштавају. Када се прошле године у издању Архива Војводине појавило друго коло *Сабраних дела Мира Вуксановића*, у којем су у једанаест томова сакупљени и објављени управо текстови есејистичко-дневничког типа – настајали понекад захваљујући неком спољашњем налогу, пригоди, у част јубилеја или културног догађаја, а некипут по диктату личне, интимне потребе писца да се огласи и изрази – добили смо могућност да имплицитне поетичке константе његовог романескног, приповедачког и лирског опуса протумачимо, самеримо и упоредимо са експлицитно формулисаним ауторским ставовима о књижевности и култури. Такође, ове књиге и записи

сабрани у њима добродошли су свим оним тумачима књижевности који у књигама траже Човека, помажући им да кроки писца, академика, библиотекара, чувара културе, скупљача и мага речи, претворе у мање или више загонетан, али целовит и слојевит портрет.

Ишчитавајући редом два тома *Даноноћника*, чијим насловом писац сугерише да се жанр који називамо „дневником” или дневничким белешкама (што су у поднаслову прецизиране као „записи, коментари, изреке, мале приче, песме у прози, есејићи, сећања и разни осврти”) не мора везивати само за светло и обданицу, учинило нам се да смо у једном есеју-беседи из књиге са завичајним темама пронашли исказе које његову поетику сажето преносе:

Без намјере да донесе ново и непознато, јер није истраживачки, јер јесте књижевни, јер покушава да давно виђено каже на друччији начин. Човјек и не ради ништа откако је проговорио осим што збори о себи, о својим врлинама и мањкавостима, слаже осјећања и мисли, увијек једног (истог) имена, али притом стално мијења начин казивања.

Ако ове реченице из „Бесједе о Бају Пивљанину” упоредимо са оним што је писац набројао као главне елементе своје поетике у књизи *Силазак у реч*, која би се могла назвати и програмском (реч, причање о себи, повратак у детињство, сумња, писац говори својим делом, причам ти причу, и Крња Јела), онда нам се чини да је реч о несумњивом поклапању. Детињство и лични доживљај света чине главно врело Вуксановићеве унутрашње доживљајности и осећајности. Крња Јела, кућа у коју се сваке године писац враћа као стварном али и симболичном исходишту свега што он јесте и за шта је рођењем везан, да би – као некадашњи „изабрани дечак” чија је мисија да пише књиге о речима – тумачио свет око себе, да би својим радом, прегалаштвом, визијом, припитомљавао његову дивљину, корен је пишчевог личног али и колективног идентитета. Ако је идентитет нешто што добијамо културом, онда је могуће наслутити зашто најкраћи пут до спознаје о култури, о традицији, о наслеђу, о припадништву, о породици, о заједништву води управо од места у којем се суровост и лепота природе тако силовито очитују доказујући човеку колико је мајушан и немоћан пред њеном надмоћношћу и силином. Управо тамо, у својој Крњој Јели, родивши се у последњој ратној години и добивши име које је призивало мир, стасавао је дечак који је постајао свестан ове вечне борбе са силама елементарним, схвативши да се свако од нас, већ доласком на свет, у ту борбу укључује. Природа је лепота,

она је и мистика најзвезданијег дурмиторског неба, те тако и вечни човеков сан и жудња, док је с друге стране коб и смртна опасност, студен и празнина. Склониште од дажда и мраза, ветра и вејавице и страха од ноћи – пише нам о томе некадашњи дечак из горе – јесу *кућа* и *реч*, то „највеће и најзначајније човеково откриће”. Кућа, коју писац неретко пореди са сложајем речи („Књига је озидана речима као кућа каменом”), јесте склониште од необуздане моћи природе. У кући је топлина огњишта, породице, у кући се чује реч и причају приче. Ако не сасвим свесно, а оно интуицијом која ће га повести до романа о речима, дечак чије је име супротност буци и бесу насиља и деструкције знао је већ тада да у именима сваке ливадице, сваког брежуљка, заравни, поточића, стене, које су, као знакове поред пута, чобани посејали припитомљавајући дивљину природе, чучи инат и пркос малог створења, јединог међу немуштима обдареног разумом, као што опстојава и његова вечна жеља да укроти и савлада природу. Именовати свет значи разумети га, протумачити, пронаћи у њему смисао, а то не бисмо могли учинити да није речи које нам помажу. Страх који писац Вуксановић осећа пред белином папира није ништа друго до страх од бесмисла, од празнине и непостојања. („Реч је најбољи лек од празнине.”) Реч је и једини пут да се уђе у себе, да се проникне у свој унутрашњи свет, како бисмо сазнали ко смо, а то је, не заборавимо, један од првих налога друштва у којем данас видимо детињство културе и које памтимо ослушкујући његове поруке што долазе са умом и духом освојених висина.

Друга опозиција природи, која је опет немогућа без језика, говора и речи, јесте историја. Свестан колико су осећање за историју и историјски поглед на свет важни за сваког писца, Миро Вуксановић редовно нас подсећа на везу којом смо сећањем и речима повезани са својим прецима. Свестан, такође, трагичних дисконтинитета који су обележили историју српског народа, наш писац отворено говори о страху од заборава. („Ништа није страшно и трајно као заборав.”) Од памтивека је не један мислећи човек очајавао над оном константом у људској природи која нас наводи да закључујемо како између очева и деце, између старости и младости, нема и не може бити контакта ни разумевања, јер свака нова генерација, не осврћући се за собом, по правилу гледа напред, уверена да све са њоме почиње. Писца Мира Вуксановића, који је нимало случајно готово целу професионалну каријеру посветио бризи о књигама, а у складу са свим оним што је урадио за националну културу, можемо сматрати и чуварем традиције и културе сећања. „Писац који не воли свој народ није прави књижевник”, поновио је не једном Милош Црњански. Ипак, та везаност за колектив

код Вуксановића није произашла из некакве романтичарске фантазије која признаје само његову ружичасту и улепшану слику, тако да ћемо у његовим беседама неретко наићи и на изразе пишевог незадовољства из којег се пружају оштре жаоке критике. А покретач свих његових критика савременог друштва јесу гестови у којима се очитује занемаривање, заборављање неупитних вредности властите културе. На трагу оног што је о Србима и њиховом развијеном територијалном и историјском патриотизму, који није увек праћен и културним, говорила умна Исидора, Вуксановић у центар свог прегалаштва – које никада није само одуживање дуга себи и свом унутрашњем пориву већ и дуг заједници – поставља управо Културу. А култура је нешто што се гради кроз векове, из чега проистиче његово уверење да се само из оног што је трајно и што се преноси из генерације у генерацију може родити велики и самосвојан песник или велико књижевно дело. За нашег писца Његошев геније није се појавио као чудо, као некаква тајанствена грешка природе. Нити је „Santa Maria della Salute”, најлепша међу песмама, настала из хира тренутне инспирације јединственог и самосвојног Лазе Костића. И Песник и Песма припремани су вековима. И зато је код Вуксановића увек присутна и тако препознатљива жудња за целином, за континуитетом, као противтежом свим поделама и фрагментарностима. Те поделе присутне су и у нашој науци о књижевности, чему ће се Вуксановић одлучно супротставити, питајући се, на пример, зашто да „предвуковско, вуковско и садашње предвајам, као да све то није наше...”

Континуитет и стубни раст сваке цивилизације, и књижевности у њој као најречитијег дела, по природном поретку јесте повезивање крајева и наставака, завршетак једне и почињања друге *кајде* (да тако намерно упростим, да избегнем едукативне називе којима намерно нисам вичан, јер мислим да сваки писац чува свој језик да бисмо га дуже имали). Изричито је написано: бригом о целини ствара се велика култура. Не зазирати од онога што је било, не заустављати ништа што долази. Нема учених народа који грде и склањају своје некад најбоље писце. Не праве празнину под собом, јер знају да се над празнином не расте, да се у празнину пропада. Знају да памет тешко излази из моде.

Наведене реченице преузете су из текста „Насамом с Његошем”, предговора којим је Вуксановић приређивач опремио Његошеву књигу у сада већ чувеној едицији *Десет векова српске књижевности*, чији је он и покретач и већ шеснаест година главни уредник. И то је један од исхода Вуксановићеве бриге о традицији, део његовог

рада на очувању и изградњи српске културе. Ипак, по његовим речима, прецима смо дужни, али дуг враћамо само ако се у тај ланац традиције не укључимо као покорни ученици понављачи, већ као ствараоци: јер наше духовне родитеље „можемо вратити међу нас само на један начин: изговарањем речи које су они изговарали, не дословно већ друкчије”.

Одговор на питање ко су непосредни, изабрани Вуксановићеви преци можемо наслутити већ из његовог прозног и песничког опуса, али тек у његовим есејима, забелешкама, размишљањима окупљеним у томовима другог кола *Сабраних дела* сазнајемо шта их то суштински чини њему блиским. Следећи логику приређивача који су есеје и беседе читаоцима представили не по хронологији настанка самих текстова него према временском ређању значајних личности из српске прошлости, и овде, као симболичан камен темељац целокупне српске духовности и културе, треба поменути Светог Саву, о којем је наш писац говорио у различитим приликама. У Вуксановићевој више пута поновљеној критици начина на који смо као држава и друштво обележили осам векова аутокефалности српске цркве садржан је и пишчев став о православној вери, која је код Срба имала не само религиозну и конзервативну већ и просветитељску и покретачку улогу, о чему најбоље сведочи управо Савина личност као персонификација синтезе ових двеју наизглед супротстављених вредности. За Савом долазе Вук и Његош, Вук који је прославио српску народну поезију и Његош који је десетерац сублимисао до уметности. Не би требало дуго нагађати коју Вукову књигу Вуксановић доживљава као „нашу књигу постања”, као „књигу над књигама” и „матичну књигу савременог српског језика”. *Српски рјечник*, према нашем писцу, има двојну природу: с једне стране, то је азбучни, енциклопедијски роман, роман лексикон, у којем је сабрано есенцијално колективно памћење, а с друге, то је речник, онакав какви би сви речници требало да буду – „најпотребније и главне књиге у свакој култури”, по чијој се присутности и заступљености, каже Вуксановић, препознаје цивилизацијски степен једног народа. Вуксановићева посвећеност Његошу извире из осећања дубоке оданости и поштовања, која се, међутим, не изражавају понављањем познатих фраза већ представљају извор надахнућа и новог тумачења личности и дела владике Рада. Иако би се неком могло учинити да је романтичарски песник Лаза Костић личност која помало скреће с путање коју су обележили Сава Немањић, Вук Стефановић Караџић и Петар Петровић Његош, не треба заборавити да Мило Вуксановић код песника који је певао „међу јавом и међ сном” воли његову стваралачку игру речима, његове кованице, лепоту хармоније

њиховог звучања и значења, без којих српска поезија не би била оно што јесте. Такође, у многобројним приликама у којима је говорио и писао о Лази Костићу, Вуксановић није заборавио да нагласи да је најчувенији сомборски зет са собом увек носио две књиге: мали молитвеник *Сан Мајере божје* и Вуков *Рјечник*! И истакао: „Костић и Вук су ми показали како се открива реч, како се поступа с речима. Нису њих двојица једини, разуме се, али су доста учинили да с речима будем пажљив, да их узимам полако, да се с њима суочавам без трептања.”

И напослетку, лако је претпоставити да се на врху ове пирамиде Вуксановићевих „омиљеника” налази писац који се у својим есејима највише враћао управо Његошу и Вуку, и чији је запис Миру Вуксановићу послужио као инспирација да своје књиге есејистичких записа назове *Клесан камен*: „Како је чудно и увек благотворно осећање што га имам кад гледам клесан камен, рађену земљу и тесано дрво. Видим да је лепота и целисходност сваког облика искупљена жртвом: *рада и ђодврћавања законима...*” Иако је наш писац признао да су му *Знакови ђоред ђућа* штиво којем се најчешће враћа, и чија га је сажета форма и охрабрила да своје мисли, опажања, сећања бележи у *Даноноћнику*, ипак верујемо да је основна спона између српског нобеловца и нашег савременика сажето дефинисана управо овом реченицом из Андрићевог есеја „Сан о граду”. Миро Вуксановић, прегалац, којем је Бог давао и даје махове, нашао је у Андрићевом делу отеловљење, сублимацију властите вере у дужност човека да се бори против немуштости и бесмислености света, да ствара ћуприје које ће својом лепотом, али и служењем човеку, наткрилити, премостити стихију природе. Чак и када се чини да је исход те борбе неизvestан, наша је дужност да се у њу упустимо. У томе је парадокс људске егзистенције сажет у оној Његошевој: „Нека буде што бити не може” и Вуковој: „Не да се али ће се дати”.

У Миру Вуксановићу откривају се две природе, које се, захваљујући унутрашњем богатству и ширини његовог духа, уклапају као калуп и његов одливак: с једне стране је она активна борбена, прегалачка, захваљујући којој је он као делатник успео да оплемени, унапреди, да новим и вредним културним добрима обогати сваку средину у којој се нашао, а с друге контемплативна, меланхолична, усамљеничка, коју изгледа мора да поседује сваки прави писац. Ово двојство огледа се и у Вуксановићевој есејистици: с једне стране он је беседник који се у јавности небројено пута оглашавао различитим поводима, и који је – приступајући и овоме са озбиљношћу и посвећеношћу коју је показао у сваком другом послу – наводио и оно што сматра основним елементима овог жанра

(свечани говор, говорничку вештину, афористичне елементе, држање задате речи и слободу мишљења и говора), док га с друге стране затичемо како у готово монашкој осамљености у окриљу камене потпланинске куће бележи своје мисли о себи, о људима које је познавао и волео, о речима, књигама, писцима и ствараоцима... Иако је, као и у одломку наведеном на почетку, Вуксановић више пута истицао да је писац а не научник, те да су његови текстови посвећени књигама и књижевницима више огледи, есеји, а мање научни радови, извесно је да се ради о аутору који је дао немали допринос нашој науци о књижевности. Међу текстовима ове врсте треба поменути пре свега његов предговор Вуковом *Српском рјечнику* из едиције *Десет векова српске књижевности*, који представља синтезу свега онога релевантног што је о овој теми написано. Такође, истраживачи, књижевни историчари, у своју литературу мораће уврстити и многе мање текстове које је Вуксановић излагао на научним скуповима или објављивао у књижевној периодици. Као пример можемо навести рад о Милошу Црњанском као писцу предговора за антологију поезије Лазе Костића, у којем Вуксановић доводи у питање ауторство Црњанског као приређивача. Или рад о Танасију Вућићу, из којег сазнајемо како су овог најпознатијег гуслара из дурмиторског краја прве половине 20. века доживели Роман Јакобсон, Герхард Геземан и Грета Сикора. Такође, бројни текстови о Сомборцима чији је рад остао на периферији интересовања књижевне историје говоре нам о томе да је наш писац, када је налазио да је то нужно и потребно, користио, истраживао и презентовао историјску грађу онако како се то ради у науци о књижевности. Треба рећи и то да је Вуксановић уверен како се и најумнији људи и најсложеније мисли могу изражавати разумљивим и једноставним језиком, што се читује у свакој врсти говора и жанрова у којима се огледао. Један од најлепших примера есеја којем не мањка акрибичности, али који се у исто време одликује пластичним описима и живом евокацијом прошлости, јесте текст посвећен првом забележеном јавном наступу Исидоре Секулић, из којег је настао и њен први објављени текст, у време када је била ученица сомборске Препарандије, и када је на школској свечаности одржала говор у част њеног управитеља и професора Николе Ђ. Вукићевића.

Прича о Миру Вуксановићу и Сомбору прича је о томе како умни човек може да има више од једног завичаја од оног у којем се родио и провео прве дечачке и младалачке године. Ако се љубав према неком граду може измерити пажњом и временом које је посвећено истраживању његове прошлости и културе, као и делатности његових угледних грађана, онда је веза успостављена између

писца и града упоредива са великим љубавним причама. Задивљује, заиста, количина знања, података које је Вуксановић као грађанин Сомбора и дугогодишњи управник сомборске библиотеке прикупио о знаменитим Сомборцима. Лаза Костић и његов свет, Ленка Дунђерска и Јулча Паланачки као љубави небеске и земаљске, као и песникови многобројни пријатељи, попут писца Симе Матавуља, главни су јунаци Вуксановићевих прича везаних за Сомбор. Међутим, не треба заборавити низ мање познатих личности из прошлости овога града, чији је рад узидан у грађевину српске културе, и са којих је наш писац скидао прашину заборава: од оснивача „Норме” Аврама Мразовића до Стефана Ференчевића, сомборског пароха и сакупљача народних умотворина. Присећајући се тренутка у којем је још као дечак прочитао раванградске приче Вељка Петровића, писац као да нам сугерише да нам управо речи и књиге које читамо, попут древних пророчишта али и Андрићевих знакова, говоре на које ће нас путеве живот навести и куда ћемо се у будућности упутити. Животна прича Мира Вуксановића, али и све што је у животу урадио и написао, било екавицом или ијекавицом, ујединивши равницу и планину, говори о његовом напору да истакне и покаже интегралност, целовитост српске културе, која јесте и прави завичај сваког истинског ствараоца. Иако остаје ван круга књижевних тема, не треба заборавити Вуксановићево дугогодишње пријатељство са великим сомборским сликаром Миланом Коњовићем, захваљујући којем је овај уметник међу нама присутан не само са својим сликама већ и својом живом и занимљивом речју.

Реч је суштина поетског креда Мира Вуксановића. Речи код овог писца оживљавају и походе га попут некаквих анђеоских бића, онако како су походиле и Алексу Шантића у чувеној песми. Речи су за њега и утеха, као што су једне божићне ноћи у празној и тихој кући Шантићеве песме биле мелем песниковој души. Само захваљујући речима могао је Вуксановић да оживи један нестали свет и да га насели сенима оних које је познавао и волео. Зато је његово дело како његови романи, приповетке и поезија, тако и његови есеји и беседе тако пуно живота. Прича о пишчевом завичају, о Крњој Јели и другим потпланинским селима Сињавине, врело је тог богатства у којем се мешају трагично и комично, сетно и весело, меланхолично и оно што њега и нас, његове читаоце, покреће да идемо напред. Песников завичај је место где је изабрани дечак научио да поштује реч и дом, али и ону разлику између низина у којима живимо и висова којима тежимо. А лепота је увек на висинама, вели нам он. Али да бисмо доле на земљи, за коју је везан наш свакодневни живот, успели нешто да урадимо, морамо научити

да мењамо перспективу, и да са висине осмотримо земаљска дела и дане. Томе нас писац учи у једном запису из *Даноноћника*:

Гледајте у високо брдо пред кућом, редовито, сваког дана. По-
сматрајте терен и бирајте куда би се најлакше попели на врх. Рачу-
најте колико корака је потребно за излазак. Понављајте, дакле, више
пута исто. Видећете како вам се раздаљина повећава и како је врх
брда све даљи.

Онда прекините оглед. Спремите се. Без одлагања изађите
на брдо. Одморите се на врху. Осмотрите све што се види. И своју
кућу, разуме се. Спустите се као што сте се попели. Понављајте то
свакодневно. Видећете како вам се раздаљина смањује и како је
врх брда све ближи.

Тако поступите и са свим пословима који вас чекају.

Читајући све ове есеје, портрете, дневничке белешке и разми-
шљања о писцима из прошлости, али и о нашим савременицима,
чија бројна имена садржана у овим књигама не бисмо могли да
побројимо у овако кратком осврту, свакако ћемо много тога научи-
ти, иако ће Вуксановић, као и сви умни људи, скромно рећи како
је све што је говорио и писао општепознато, речено само на друга-
чији начин. Ставивши нагласак не на оно *шта* писци говоре већ
како су то саопштили, он нам поручује да нема и не може бити
оригиналности у људском мишљењу, због вечних истих питања
којима је од постанка човечанства окупиран људски дух, јер је све
што кажемо данас већ неко изговорио пре нас, те да вредност
књижевности и уметности даје управо самосвојан и оригиналан
израз. Не можемо да не додамо да тог израза не би било да нема
самосвојне и оригиналне личности, човека који бира речи из оног
мноштва које се временом осипа забором и немарношћу, лењошћу
духа, брижљиво их слажући, а све како би нам пренео прадавну
поруку у чију су тајну упућени само прави песници. Одгонетање
те тајне у делу Мира Вуксановића један је од многих послова који
нас у будућности чекају.